

ГОЛОД 1921-1923 РОКІВ ЯК ПЕРЕДУМОВА НАСТУПУ НА ПРАВОСЛАВНУ ЦЕРКВУ

Стаття висвітлює передумови ескалації боготворчої політики більшовиків. Однією з ключових передумов став голод, викликаний економічною складовою політики воєнного комунізму. Акцентується увага на доктринальному характері тих ексцесів, які супроводжували більшовицькі перетворення в суспільстві на початку 1920-х рр.

Ключові слова: голод, Православна церква, червоний терор, повстанський рух, більшовицька партія.

Голод 1921-1923 рр. не був локальним явищем. Він вразив основні аграрні регіони колишньої Російської імперії – Поволжя, Північний Кавказ, південні та частково центральні губернії України і був спричинений післявоєнною господарською розрухою, жорстокою посухою 1921 р. та згубною для народного господарства економічною політикою більшовиків. Однак в УСРР, яка порівняно з РСФФР мала кращий продовольчий стан, катастрофічне загострення продовольчої кризи зумовило підлегле становище формально незалежної республіки щодо московського центру. Розглянемо політико-економічні обставини, що призвели до першого радянського голоду в Україні, залучаючи опубліковані архівні документи і матеріали наукових досліджень.

О. Нестуля [6] був одним з перших серед українських істориків, що всебічно вивчали вилучення церковних цінностей та руйнування матеріальної бази Православної церкви, боротьби за врятування історико-культурних пам'яток культового походження, голоду 1921-1923 рр. як інструменту державної політики. Відомий дослідник В. Пашенко [7; 8] зосереджував увагу на діяльності Руської Православної церкви на теренах України, вивчав становище Церкви як об'єкту державного терору радянської доби. Л. Бабенко досліджує у своїй праці широкий спектр державно-церковних за радянської доби, зокрема і роль органів державної безпеки як інструменту цілеспрямованої політики більшовиків.

Такі дослідники як О. Бикова [3], О. Веселова, В. Марочко, О. Мовчан, О. Татаренко, О. Щербакова [9] вивчали проблему голоду 1921-1923 рр. та в її контексті й питання вилучення церковних цінностей. О. Веселова розвінчала міф про соціальну спрямованість вилучення церковних цінностей, довела, що основною метою конфіскації була спроба підірвати

фінансову спроможність релігійних громад, а не міф про допомогу голодуючим. В. Марочко акцентує увагу на голоді як передумові вилучення церковних цінностей. О. Мовчан торкається «профілактичної роботи органів ВУЧК-ДПУ» для нейтралізації антирадянських настроїв.

Воєнні дії Першої світової та громадянської воєн, що точилися на території України майже сім років (з літа 1914 р.), завдали величезної шкоди її народному господарству, воно становило жахливу картину спустошення: висаджені в повітря домни, затоплені ґрунтовими водами шахти, зруйновані залізничні мости, понівечені пожежами заводські будівлі. Промислове виробництво республіки скоротилося в 10 разів. Залишаючи чорноморські порти, французькі інтервенти й білогвардійці захопили чимало пароплавів. Було виведено з ладу третину залізниць. Провідна металургійна промисловість мала лише одну невелику діючу доменну піч на Петровському заводі в Єнакієвому.

Війна підірвала продуктивні сили сільського господарства. Продукція тваринництва і рільництва зменшилася майже на третину. 1920 р. в Україні було зібрано лише 768,5 млн. пудів зерна – менше половини середньорічного валового збору 1909— 1913 рр., який складав 1,7 млрд. пудів. Кількість великої рогатої худоби (порівняно з 1916 р.) скоротилася на 15,5% [5, с. 10].

Нарешті, наприкінці 1921 року керівництвом РКП(б) та КП(б)У було офіційно визнано факт голоду в Україні, до цього мова йшла виключно про недорід. Тим часом станом на червень 1922 року кількість голодуючих, за даними санітарно-епідеміологічної служби УСРР, перевищила 3,7 млн осіб. Тільки у березні-квітні 1922 року голодувало 68,3% жителів Херсонської губернії, 41,6% – Олександрівської, 33,5% – Єлисаветградської. Вже до травня 1922 року у 34 губерніях радянської держави голодувало, що найменше 20 млн. людей, біля мільйону померло, 2 млн. дітей стали сирот.

Питання про вилучення церковних цінностей було обговорено на нараді Політбюро ЦК КП(б)У 21 січня 1922 року, за участі Г.Петровського, Х. Раковського, Д. Мануїльського, А. Іванова, М.Владімірова та ін. Було прийнято рішення направити в губкоми партії голодуючих губерній – Донецької, Катеринославської, Запорізької, Миколаївської та Одеської – директиву про початок агітації серед населення за збирання золотих і срібних предметів із діючих церков.

За такої економічної та політичної ситуацією Росія та формально незалежна Україна розпочали боротьбу з голодом. Державні органи, громадські організації чимало зробили для врятування людей. Проте далеко не всі можливості і резерви були використані. І тоді постало питання про вилучення із церков і монастирів коштовностей, за рахунок

яких держава вирішила закупити якусь частину конче необхідного збіжжя. Але чи була необхідність таких конфіскацій церковних цінностей у лютому 1922 року?

Однозначно відповісти на це важко. Ми погоджуємося з думкою багатьох дослідників про спекулятивний характер звинувачення Церкви у тому, що вона обмежилася лише закликами духовництва до народу покаятися і майже не займалася реальною допомогою голодуючим. Для підтвердження цієї версії радянські автори наводили факти про монастирські запаси продовольства, інших матеріальних цінностей, які церковники воліли краще закопати, ніж передати радянській владі [1, с. 233]. Навпаки, РПЦ і патріарх Тихон розгорнули гуманістичну діяльність, намагалися довести, що голодуючі потребують хліба, а не церковного золота.

Не зумівши налагодити нормальну роботу промисловості, сільського господарства, вичерпавши реквізіціями, своєю безгосподарністю, розкраданнями всі внутрішні державні резерви, більшовицька влада звернула увагу на власність Церкви. 8 березня 1922 р. Президія ВЦВК прийняла декрет про вилучення церковних цінностей на користь голодуючих. Начебто проголошувалася гуманна мета.

В четвертому номері 1990 року журналу «Известия КПСС» опубліковано лист В.І. Леніна від 19 березня 1922 року, адресований В.М.Молотову для членів Політбюро ЦК РКП (б), з упереджувачим грифом «суворо таємно». На аркуші стояла ремарка «... ні в якому разі копій не знімати, а кожному члену Політбюро робити свої помітки на самому документі».

У листі, зокрема, зазначалося: «... Саме тепер і тільки тепер, коли в голодних місцевостях ідять людей і на дорогах валяються сотні, якщо не тисячі трупів, ми можемо (і тому повинні) провести вилучення церковних цінностей з найскаженішою і нещадною енергією і не спиняючись перед придушенням якого завгодно опору... Нам, що б то не стало, необхідно провести вилучення церковних цінностей найрішучішим і найшвидшим чином, чим ми можемо забезпечити собі фонд у декілька сот мільйонів золотих карбованців (потрібно згадати гігантські багатства деяких монастирів і лавр)... Взяти в свої руки фонд у декілька сотень мільйонів золотих карбованців, а можливо, й декілька мільярдів, ми повинні що б то не стало. А зробити це з успіхом можна тільки тепер. Усі міркування вказують на те, що пізніше зробити це нам не вдасться, бо жодний інший момент, крім відчайдушного голоду, не дасть нам такого настрою широких селянських мас, який би або забезпечував нам співчуття цих мас, або, в крайньому випадку, забезпечив би нам нейтралізацію їх у тому

розумінні, що перемога в боротьбі з вилученням цінностей залишиться безумовно і повністю на нашому боці».

Далі в листі говориться про необхідність організації на з'їзді партії таємної наради всіх або майже всіх делегатів з цього питання спільно з головними працівниками ДПУ, НКЮ і Ревтрибуналу; на нараді провести таємне рішення з'їзду про те, що вилучення цінностей, особливо найбагатших лавр, монастирів і церков, повинне бути здійснене з нещадною рішучістю, ні перед чим не спиняючись і в найкоротший строк. «Чим більшу кількість представників реакційного духовенства і реакційної буржуазії вдасться нам з цього приводу розстріляти, тим краще», – вельми промовисто підсумовував В. Ленін [5, с. 41].

Отже, робимо висновок, що в пресі більшовики експропріацію церковного майна пояснювали необхідністю допомоги голодуючим, а в дійсності вони переслідували іншу мету, яку приховували від народу. Проаналізувавши документ, розуміємо, що мова йде не про допомогу голодуючим, а про експропріацію церковного майна та руйнування економічної бази РПЦ.

Отже, голод 1921-1923 рр. став результатом цілеспрямованої політики більшовиків, метою якої було придушення антикомуністичних повстанських рухів. Радянська верхівка була добре обізнана щодо ситуації в українському селі, однак до певного моменту не робила жодних кроків, аби подолати проблему. Також ми не можемо ставити в один ряд голод в Україні та в інших регіонах СРСР: позиція влади в цих випадках, як стверджують дослідники, була абсолютно різною. Голод 1921-1923 рр. був використаний державою як привід для дискредитації Православної церкви та руйнування її економічної бази. Саме в цей час домінувала думка про можливість швидкого знищення Церкви як суспільної інституції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабенко Л.Л. Радянські органи державної безпеки в системі взаємовідносин держави і православної церкви в Україні (1918 – середина 1950-их рр.): монографія / Л. Л. Бабенко. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2014. – 549 с
2. Бабенко Л.Л. Механізм ліквідації економічної бази Православної церкви на початку 1920-х років (на прикладі кампанії вилучення церковних цінностей) Л. Бабенко // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії, число 66 Насилля влади проти свободи сумління БІДП. ред. Олег Турій. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2012. – с. 301 – 319.

3. Бикова О. Проведення кампанії з вилучення церковних цінностей в період голоду 1921-1923 років / О. Бикова // Українське релігієзнавство. – 2009. – №49. – с. 170-174.
4. Верига В. Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922 році / В.Верига. – К.: Вид-во Олени Теліги, 1996. – 192 с.
5. Голодомори в Україні: 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947. Злочини проти народу / О. М. Веселова, В.І. Марочко, О.М. Мовчан. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2008. – 273 с.
6. Нестуля О.О. Доля церковної старовини в Україні. 1917-1941 рр. / О.Нестуля. – К.: Нац. акад. наук України, Ін-т історії України, 1995. – Ч.1: 1917 р. – середина 20-х років. 1995 – 280 с.
7. Пашенко В.О. Більшовики і православна церква. Війна замість співпраці / В.О. Пашенко // Наукові праці історичного факультету ЗДУ. Випуск XIX. Видавництво «Запорожжє»: ЗГУ, 2005. – с. 228-240.
8. Пашенко В.О. Більшовицька держава та православна церква в Україні 1917 – 1930-ті роки / В.О. Пашенко, А.М. Киридон. – Полтава: АСМІ, 2004. – 336 с.
9. Щербакова О.М. Голод 1921-1923 років і вилучення церковних цінностей / О. М. Щербакова // Наукові праці: науково-методичний журнал. Т. 74. Вип. 61 / ред. Л. П. Клименко [та ін.]. – Миколаїв : МДГУ ім. П. Могили, 2007. – с. 40-43.

* * *

УДК (470+571):(477.6)

С. Мостовенко

ОСОБЛИВОСТІ РОСІЙСЬКОГО ВПЛИВУ НА ДОНБАСІ

У статті розкрито процес різноманітного впливу російської державної системи, як політичної так і військової на дестабілізацію ситуації на Донбасі. Зокрема, велику увагу поряд з військовим вторгненням приділяється інформаційній політиці Росії серед місцевого населення.

Ключові слова: *Донбас, російська агресія, російський вплив, окупована територія Донбасу, «гібридна війна», «п'ята колона».*

Актуальність цього дослідження викликана необхідністю узагальнити негативні особливості впливу Росії на події в східному регіоні нашої країни, тим самим зосередити увагу громадян на недопустимість розповсюдження цього впливу на інші території України.